

1. Увод

1.1. НАЦИОНАЛЕН ЕЗИК. РАЗНОВИДНОСТИ НА НАЦИОНАЛНИЯ ЕЗИК

Като всеки друг език и българският език има едно основно предназначение – да бъде *средство за общуване* (комуникация). Това българският език (можем да използваме и термина *български национален език*) постига чрез своите разновидности: *книжовен език*, *интердиалект* и *диалект*. Или другояче казано, българският национален език реално съществува чрез посочените разновидности, които се характеризират по следния начин:

- I. **Книжовен език** – средство за комуникация във всички слоеве на обществото и във всички краища на страната, т. е. няма социална или териториална ограниченост; подчинява се на общоприети норми; отличава се с богатство и обработеност на езиковите средства; реално съществува чрез т.нар. *функционални стилове* (научен, официално-делови, публицистичен, разговорен, художествен), притежава официален статут.
- II. **Интердиалект** (наддиалект, градско койне) – разновидност на националния език, която заема средищно място между книжовния език и диалекта, т.е. характерна е за тази част от носителите на българския език, чийто диалект е разколебан, но те не са усвоили в достатъчна степен нормите на книжовния език. Интердиалектите са следствие на струпването на огромни маси хора с различни езикови навици в големите градски центрове и представляват смесици от езиков материал, произтичащ от различни местни говори, при което най-ярките черти на традиционните диалекти се заличават.
- III. **Диалект** – бива два вида: териториален и социален; териториалният диалект (народен говор) е пълноценно средство за общуване и е свързан с определена територия, т.е. той е териториално ограничен; социалният диалект (социолект, жаргон, сленг) се използва в по-малки или по-големи социални групи и се оформя предимно със свой речник и фразеология.

Запознаването с разновидностите на националния език е необходимо, за да мотивираме по-особеното място, което заемат разговорният и художественият стил в сравнение с научния, официално-деловия и публицистичния стил. По традиция си служим с термините *разговорен* и *художествен стил*, макар че по-точни биха били термините *книжовно-разговорна реч* (вм. разговорен стил) и *език на художествената*

літэратура или *художэствена реч* (вм. художэствен стил). По-особеното място на двата стила може да се разбере, като характеризираме разновидностите на българския национален език и с оглед на противопоставянията *книжовно / некнижовно* и *разговорно / неразговорно*. Интердиалектът и диалектът имат едновременно некнижовен и разговорен характер, а част от стиловете на книжовния език – научен, официално-делови и публицистичен, имат едновременно книжовен и неразговорен характер. Разговорният стил е както *книжовен*, така и *разговорен*, докато текстовете на художествения стил могат да бъдат както книжовни, така и некнижовни (написани например на диалект с цел постигане на стилистичен ефект), *разговорни* или *неразговорни* (имитиращи например научна реч).

1.2. ФУНКЦИОНАЛНИ СТИЛОВЕ. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА

От разновидностите на българския национален език най-престижно, най-представително средство за общуване се явява *книжовният език*. Употребата на този език в сферите на обществена дейност (наука, администрация, обществено-политически живот, бит, изкуство) води до различен подбор и организация на езиковите средства от всички равнища (фонетично, морфологично, лексикално, синтактично, текстово), т.е. до оформяне на отделните стилове. Следователно книжовният език реално съществува чрез своите стилове, наречени още *функционални (колективни) стилове*, а именно: научен, официално-делови, публицистичен, разговорен, художествен. Подобно на разновидностите на българския национален език и функционалните стилове не са строго изолирани един от друг – налице е взаимодействие и преливане между текстовете, принадлежащи на различни стилове.

Функционалният стил е уникална функционална проява на книжовния език, характеризираща се със социална устойчивост и приспособеност към определена обществена дейност, с устойчиво ядро от типизирани начини на изразяване. Всеки функционален стил има задължителни функционално-стилистични признаци, които се проявяват и при всеки конкретен функционален текст. Тези признаци са: речева системност, речева структура, основни стилови черти и относителна затвореност, които се проявяват и в ядрото (което е устойчиво), и в периферията, която е променлива, и в дълбинната, и в повърхнинната структура на всеки функционален стил. Тези признаци са зависими както от екстралингвистични, така и от лингвистични фактори, характеризирани обикновено като стилоопределящи. Функционалният стил е подсистема, в която

има непрекъснато взаимодействие между екстралингвистични (комуникативни) и лингвистични фактори, което е в основата и на неговата речева системност.

Обособяването на всеки един от стиловете е резултат от два вида стилотворни (стилооформящи) фактори:

- 1) *комуникативни* (свързани с акта на общуване)
- и
- 2) *лингвистични* (свързани с подбора на езикови средства).

Като най-важен комуникативен фактор се определя *речевата сфера*, т.е. сферата на общуване (научна, институционална, медийна, битова, естетическа). Останалите комуникативни фактори могат да се представят като съставки (компоненти) на *речевата ситуация*. Речевата ситуация включва:

1. *Предмет* (наричан още *денотат*, *обект*, *референт*) и *тема* на общуването, показваща какво точно се съобщава за предмета.
2. *Цел* на общуването (*комуникативна задача*, *комуникативно намерение*). Изследвачите посочват следните цели – *общуване* (при разговорния стил), *съобщение* (при научния и официално-деловия стил), *въздействие* (при художествения стил), *съобщение* и *въздействие* (при публицистичния стил). Трябва да се има предвид, че представените по този начин цели на общуване са основни за съответния стил, но естествено при оформянето на стила от значение е не само една от целите на общуване.
3. *Участници* в общуването (*комуниканти*) – кой създава текста (или кой е *адресантът*, *субектът на речта*, *говорецът*, *пишецът*, *отправителят*) и за кого е предназначен този текст (или кой е *адресатът*, *реципиентът*, *слушателят*, *възприемащият*, *получателят*).
4. *Условия на общуването*. Условията на общуване се разкриват чрез следните опозиции:
  - а) *официално / неофициално* общуване – зависи от отношенията между събеседниците и от обстановката;
  - б) *персонално / неперсонално* общуване – определя се от характера на контакта (*пряк*, *непосредствен* или *непряк*, *опосредстван*) между събеседниците;
  - в) *спонтанно / неспонтанно* общуване – т.е. дали е налице импровизация или и предварителна подготовка на речта от страна на комуникантите;
  - г) *диалогично / монологично* общуване – основен делитбен признак в случая е прекъснатост (тогава говорим за *диалог*, ако събеседниците са двама, и за *полилог*, ако са повече лица) или непрекъснатост на речта (при *монолог*);

д) *устно / писмено* общуване – зависи от характера на материята (звук или графика), чрез която функционира речта.

От всичко казано за речевата сфера и за речевата ситуация става ясно, че при една и съща речева сфера са възможни различни речеви ситуации. Например: при научната сфера на общуване е възможна речева ситуация с диалогично и устно общуване (научна беседа) и речева ситуация с монологично и писмено общуване (научна статия); при битовата сфера на общуване е възможна речева ситуация с монологично и писмено общуване (писмо до приятел) и речева ситуация с диалогично и устно общуване (беседа с приятел).

Лингвистичните стилотворни фактори се откриват чрез наблюдение върху езиковите средства от фонетичното, морфологичното, лексикалното, синтактичното и свръхфразовото (текстовото) равнище на съответния текст. Освен това наблюдаваните езикови средства могат да бъдат *общоупотребими* (срещат се във всички стилове) и *стиловоспециализирани*, *стиловомаркирани* (присъщи са на някои от стиловете). Понеже в отделните стилове е налице различен подбор и различна организация на езиковите средства, от значение се оказват и статистическите (количествени, глотометрически) данни за тези езикови средства.

Всеки един от функционалните стилове може да се характеризира и от гледна точка на т.нар. стилкови черти (екстралингвистични признаци), които са резултат от комуникативните стилотворни и намират конкретен езиков израз. Например: присъща на научния стил черта е точността на изказа, която се постига чрез употреба на термини, избягване на синоними, на многозначни думи и на експресивна лексика.

Като се имат предвид комуникативните и лингвистичните стилотворни фактори, трябва да отбележим, че функционалните стилове реално съществуват чрез т.нар. *подстилове*, а от своя страна подстиловете реално съществуват чрез т.нар. *жанрове* (жанровете се характеризират като композиционно-речеви форми, които са свързани с определено съдържание).

И още нещо – освен посочените функционални стилове, наричани и *колективни*, можем да говорим и за *индивидуални стилове*. Не всеки автор, който създава текстове, принадлежащи към някой от колективните стилове, изгражда свой индивидуален стил. Такъв стил е присъщ само на най-изявените творци (учени, публицисти, писатели).

1.3. Стилистика

Стилистиката е наука за употреба на речта, тя изучава характеристиките и особеностите на писмения и говоримия език. Основните задачи на стилистиката са:

- 1) да създава умения за разпознаване на различни текстове, което помага за пълноценното им възприемане и осмисляне;
- 2) да създава умения за съставяне и редактиране на собствени текстове, чрез което се постига по-висока култура на речта.

Стилистиката дава отговор на въпроса дали даден израз е уместен, или неуместен, целесъобразен, или нецелесъобразен, т.е. дали отговаря на ситуацията на общуването. Както образно се изразява един от най-видните учени, които се занимават с тази наука, проф. Мирослав Янакиев, „стилистиката не казва изобщо, че носенето на една дреха е лошо, а носенето на друга – хубаво, а коя дреха за кой случай е подходяща“.

Стилистиката като дял от науката за езика изучава принципите на подбора и целесъобразното използване на номинативните и комуникативни езикови средства при тяхното функциониране в различните сфери на общуване. Стилистиката е лингвистична наука, която изучава богатството и вариативността на стилистично маркираните и немаркирани езикови единици, изграждащи функционалните подсистеми на книжовния език – стиловете. Следователно стилистиката е наука за „движещия“ се книжовен език (за функционалните стилове) и „поведението“ на стилистично маркираните езикови единици при отразяване на действителността в зависимост от целта на комуникацията в дадената сфера на общуване.

Стилистиката има за предмет две основни групи проблеми:

- първата е свързана със *стилистичните възможности на езиковите единици* от всички езикови равнища – от фонемата до текста, като определя и закономерностите при тяхното функциониране в различните сфери на общуване, т.е. проблемите за инвариантите и вариантите (език – реч);
- втората група проблеми е свързана с *разкриване и описание на речевата системност на функционалните стилове* като подсистеми на книжовния език. Обобщаващ, централен проблем на стилистиката е синонимията в широк аспект, разбираана като възможност за целесъобразен подбор, избор на езикови средства в съответствие с целите и задачите на общуване. Проблемът за избора, за синонимната употреба на езиковите единици от различните езикови равнища има важна и неотменна практическа стойност, което дава основание да се определя стилистиката като наука за редактирането.

Стилистиката е тясно свързана с редица научни дисциплини, между които на

първо място фонетика, лексикология, морфология и синтаксис. Макар и самостоятелна научна дисциплина, тя няма собствени езикови единици и затова изучава стилистичните възможности на другите езикови единици и на функционалните типове реч, които намират своето изразяване в подбора, организацията и характера на стиловата целенасоченост на езиковите единици като компоненти на комуникативната речева структура на текста и в закономерностите на стилистиката на узуса.

1.3.1. Основни понятия и категории на стилистиката

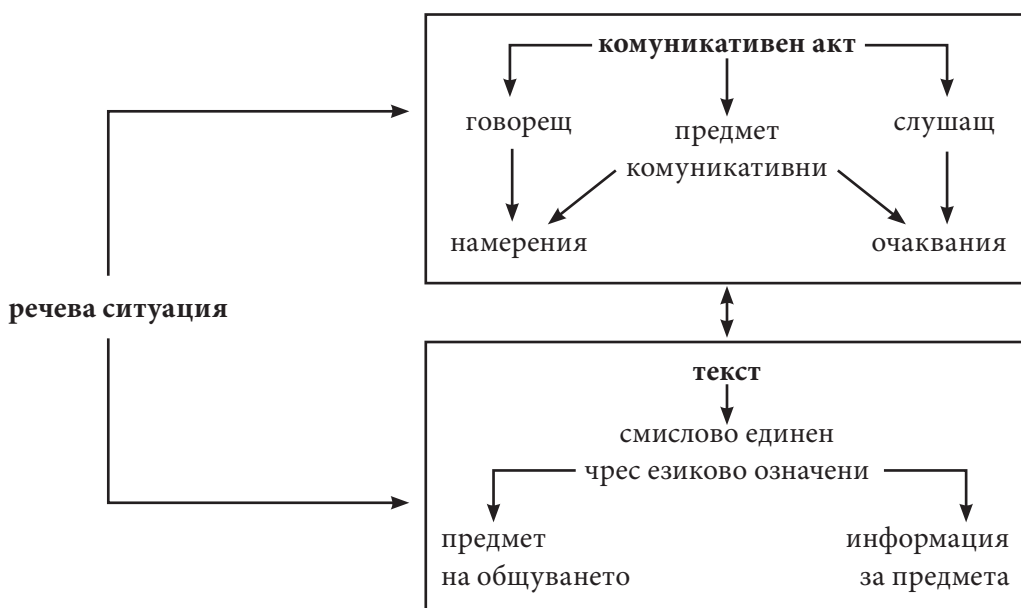
Стилистиката изучава изразителните възможности на езиковите средства и речевата системност на функционалните стилове, подстилове и жанрове, като използва както общолингвистични понятия и категории, така и свои специфични понятия и категории, които отнасяме към общотеоретичните проблеми на стилистиката

1. *Стилистична парадигма*: образува се от близки по значение езикови единици от всички езикови равнища, които се различават по своята стилистична маркираност. Членовете на стилистичната парадигма притежават два типа значения: семантично (граматическо и семантико-лексикално) и стилистично, явяващо се диференциален признак. Членовете на стилистичната парадигма образуват синонимен ред от стилистични синоними и варианти.
2. *Стилистично значение* на думата: в стилистичното значение на думата се отделят два основни компонента: стилистична окраска (качество на думата, свързано с типичната за нея сфера на употреба) и емоционално-експресивна окраска (допълнителен елемент в значението на думата, характеризиращ преди всичко означавания от нея предмет (явление), като изразява отношението на говорещото лице към него (тържественост, ласкателност, ироничност).
3. *Синтагматични отношения между езиковите единици*: установяват се в потока на речта, в текста, с наличието на отношения на последователност и паралелно съществуване. Една и съща дума или синтактична единица в различни контексти проявява в текста разнообразни значения.
4. *Функционалностилова норма*: това са задължителните в дадено време закономерности (условия, правила) за подбор и организация на езиковите норми във функционалните стилове и подстилове.
5. *Образност*: стилистична категория, която е свързана преди всичко с художествения текст, това е система от изразни и езикови средства в художествения текст, които изграждат неговата речева структура, вербален израз на дълбинната структура, мотивирана от естетическата концепция на автора.

6. *Експресивност*: начин за усиляване на изразителността при изразяване на емоции, воля, мисли.
7. *Стилистичен контекст*: фон, върху който, предимно чрез контраст, но понякога и по сходство, възниква експресивност на стилистичния начин
8. *Конотация*: това са допълнителните семантични и стилистични оттенъци, които се наслаждат върху основното значение на думата и служат за изразяване на емоционално-експресивна окраска, придавайки на изказването непринуден, тържествен, императивен, фамилиарен тон и т.н.
9. *Функционална семантико-стилистична категория*: стилистична категория, свързана с определен функционален стил, стилев признак, стилев маркер, характеризиращ даден функционален стил.

1.4. Комуникативният акт и текстът

Речевата ситуация: комуникативният акт и текстът

Видове общуване:

- официално и неофициално;
- диалогично и монологично;
- устно и писмено;
- спонтанно и предварително обмислено.

В зависимост от условията на общуване, които действат комплексно, се оформят различните **езикови регистри** – неутрален, официален, строго официален, неофициален, приятелски, интимен.

1.5. УПРАЖНЕНИЯ

1.5.1. Да припомним:

Функционален стил – речевата сфера	Къде функционират текстовете?	Каква информация съдържат текстовете?
Разговорен стил – в битовата сфера	у дома, в училище, на улицата, в автобуса, в киното и т.н.	за всичко, което интересува човека във всекидневното общуване
Научен стил – в научната сфера	в научни институции, в университети, в училище	за закономерностите в природата и в обществения живот
Публицистичен стил – в медийната сфера	във вестници, списания, по радиото и телевизията	за актуални събития в обществения живот, свързани с политика, икономика, култура, развлечения, спорт и т.н.
Официално-делови стил – в институционалната сфера	в документи – закони, наредби, укази, договори и т.н.	за регламентираните отношения между граждани, държавни институции, фирми и т.н.
Художествен стил – в естетическата сфера	в творбите на художествената литература – стихотворения, разкази, романи и т.н.	за човека и света в цялата им многообхватност

Функционалностилевата норма представя начините за изразяване и подбор на езикови средства, съобразени с изискванията на отделните функционални стилове. От нейно гледище дадена словоупотреба може да се определи като уместна само ако се вземе предвид характерът на комуникативната ситуация и специфичните критерии на конкретния функционален стил.

1.5.2. Разделете се на три екипа, като всеки от екипите работи върху следните три текста и отговорете на следните въпроси:

- В коя комуникативна сфера се е породил текстът?
- Кой е основният предмет на текста и с каква тема е свързан той?
- Заявено ли е, или не е заявено отношението на автора към предмета на текста? Мотивирайте отговора си.
- Кое е основното глаголно време в текста и защо е използвано именно такова глаголно време?
- Кои от анализираните езикови средства бихте определили като стилово маркирани и защо?

А.

- Ти разбра ли за онова грамадно цвете в Лондон, дето сума ти хора се редили на опашка да го видят.
- Какво цвете?
- Ами вчера го показаха по телевизията. Някакво, взето от тропиците. Отглеждали го в парника на Уелската принцеса. Гигант, ти казвам! Ставало три метра и цъфтяло страшно рядко.
- Да, бе! Цвете три метра! Та то си е цяло дърво! И какво?
- Не можеш да си представиш обаче, че като цъфнело, страхотно воняло – на умряло, на мърша, ти казвам...

Б.

Екзотично цвете събира над 5000 души на опашка пред Лондонската ботаническа градина. Телевизията показва на забавен кадър как то се разтваря. Единственото, което медиите не можеха да отразят, бе отблъскващата му миризма.

Цяла Великобритания бе затаила дъх пред гледката. Цветето цъфти рядко – веднъж на три години, в джунглата на остров Суматра в Индонезия. Екземплярът в Лондон не беше го правил от 33 години насам.

Парникът на Уелската принцеса стана обект на рекордно стълпотворение. Атракцията си струваше. Не стига че това е едно най-големите цветя на Земята, на всичко отгоре изпуска убийствена миризма – разлагащ се труп, на отпадъци от захарна рафинерия, на кофи за боклук през лятото...

B.

Аморфофалос (*Amorfofalus titanus*) – многогодишно екваториално автотрофно двуполово растение с големи размери. Височината му достига до три метра. Цветът му има форма на голямо жълто жило, увито в листо със светлозелен цвят от външната страна и лилав цвят от вътрешната страна. Цъфти веднъж на три години. Размножава се чрез смяна на поколенията. По време на цъфтежа растението двукратно издава силна миризма, съответстваща, както се предполага, на двете му състояния – мъжко и женско. Разпространено е в екваториалните гори на остров Суматра в Индонезия. Пренесено е в Европа от английски ботаници. Отглежда се в парникови условия.

1.5.3. Прочетете внимателно текстовете и определете към кои стилове принадлежат. Мотивирайте се, като посочите от какво точно се ръководихте при решаването на задачата.

Продължете с *по-конкретни* наблюдения на същите текстове. Помислете кое е общото и кое е различното между отделните текстове. За целта отговорете на следните въпроси:

- а) Към кои разновидности на българския национален език спадат текстовете?
- б) Характеризирайте всеки един от текстовете, като използвате следните опозиции: *книжовен / некнижовен, разговорен / неразговорен, художествен / нехудожествен?*
- в) Към коя речева сфера принадлежат текстовете?

Текст 1

Японският принц Нарухито, наследник на най-старата монархия в света, сключи вчера брак с дипломатката Масако Овада. По време на обгърнатия в тайна ритуал на бракосъчетанието в най-святото за императорския дворец място – шинтуисткия храм на богинята на Слънцето – младоженците сякаш се върнаха векове назад. Престолонаследникът бе облечен в пламтяща оранжева роба, а принцесата изглеждаше тържествено и сковано в 14-килограмовия си многопластов изумруденозелен костюм – брачни одежди, останали непроменени от VIII век до днес. Нито един от 800-те поканени на сватбата, включително императорската двойка, не видяха какво става зад бамбуковата преграда, отделяща храма.

След сватбената церемония наследникът на 1400-годишния трон на Хризантемата и небожествената му съпруга се преобрази в съвременна императорска двойка и преминаха в открит „Ролс ройс“ по улиците на Токио на път от императорския дворец за новия си дом, двореца Тогу. Почти 200 000 души, размахващи знамена, се бяха събрали, за да поздравят младоженците. Феминисти и либерали се надяват, че като възпитаничка на Харвард и Оксфорд образованата бъдеща императрица ще помогне на прекалено обвързания с традицията японски двор да се приспособи към модерните времена.

Текст 2

Сватбата, а до известна степен и годежният етап представляват в цялост същинска драматична игра, наситена с музика – инструментална и вокална, и с танци. Драматичните моменти са в мисълта за щастливия изход на оженването, в мъката на годеницата поради отделянето ѝ от родния дом. Мрачната картина на неизвестното бъдеще, подчертавана още повече от песните при разните обреди, усилва тази драматичност при многобройните моменти на откупвания, дирижирания и пр. Сватбата-драма кулминира в момента на брачното свождане, след което или се отприщва във фриволно-весела, често пъти оргиастична форма, или заглъхва в трагедия и за двата дома. Страхът от магия, от зловредие върху младоженците доставя също постоянно напрежение за някои от сватбарите.

Цялата сватбена драма отразява и значителна първобитна идеология, проявявала в многобройни символични и магични постъпки, които имат най-често апотропейно осмисляне (някои маскарадни прояви, окичване с червени цветя и преди, слагане на лук и други билки на знамето, червено було на невестата, сватбеното знаме, вдигане на шум, гърмежи и др.).

Близки на апотропейните са и постъпките, които имат явно очистително предназначение: прекриване на червен пояс или под него, прекриване на огън и др. Значително място в сватбата имат постъпки с общо оплодително (карпогонично) осмисляне. За плодородие – пръскане на семена, овощия и други плодове, пръскане с вино, ръсене с вода, мазане с мед и масло по праговете; за оплождане на невестата – всички обичаи, свързани с малки деца при посрещане на невестата, при засевките, при раздялата на невестата с родителите, както и играта „госпипер“. Оплодителната идея за младоженците не винаги се провежда натуралистично, а повече символично в смисъл на съединяване на младоженеца с невестата в едно – търсене на момковия пръстен в моминото брашно, съединяване на двете знамена, търсене на юница за бик при годежа, свързване на младоженците с един пояс, впрягането им в яр ем и пр. В сватбата са налице и юридически по характера си постъпки за отделяне от една среда и приемане

1. И я облякоха там/ / И в туй време вече то стана обяд/ / Ядем ний супа / там разни гарнитурни / кюфтета и тъй нататък / мелнишко вино / много хубаво /
2. Ааа... Ицо / чуваш ли?
  1. и някакво бяло вино / как му казват не знам// Много хубаво вино имат//
  2. Има ли сеа тамм / такова / подписване някъде или...
  1. Чакай / чакай! Не съм стигнала до там//
  2. Охооо...
  1. Дойде младоженеца
  2. Че даванайсе часа стана бе! Кога ше си...
    1. в одинайсе часа дойде младоженеца с неговите гости / И почнаха да нападат// Наредиха малките деца по оградата / И ние / и тъй нататък / И продаваме булката// И ...младоженецът обаче се изхитри / и мина от другата страна / прескочи през оградата/ но беше спрял естествено// Даде там / не знам колко лева / много лева дал// Може би към сто лева//
9. Ухааа...
1. Ама те са много богати// И почна// Те я скрили булката / И той почна да я търси// Представяте ли си / на два етажа къща/ как я търси!?
11. Може в гардероба да са я скрили// Тя Лиляна / колкот е...
  1. И намери я най-накрая и... там пак пеят// Не знам какво се прощава / и след това излязоха на двора / И Лиляна почна да се прощава с родната си къща// Покланяха се / целуваха земи / и тъй нататък / и... снимки си правиха / и не знам кво / И...
3. Тя кога ше си дойде? [...]
1. И сега / почват там вече да се... подписаха се те// Там / не знам / кръстницата си въртят ръцете ей тъй (*показва с ръце*) да пият от чаши някакви...// Беше много сложни процедури// Наредиха се и почнаха да се целуват сега всичките за честито// [...]Ауу...забравих да ви кажа за чеиза! Почнаха да изнасят чеиза на един камьон / и го редят там// И стоят бабички и гледат// Пет ката черги /два ката дюшеци... богато / богато! (*смях*)